

הנאצים והאוכלוסייה הגרמנית: עסקה פאוסטיינית?

Eric A. Johnson, *Nazi Terror. The Gestapo, Jews, and Ordinary Germans*

New York: Basic Books, 2000, 636 pp.

דוד בנקיר

רוב הספרים על היחסים בין הגסטפו לאוכלוסייה הגרמנית שראו אור עד ראשית שנות התשעים, ספרים מדעיים ופופולריים כאחד, התמקדו בהנהגת המנגנונים שהניעו את הטרור וקבעו את גבולותיו. הספרים האלה מציירים את המשטרה החשאית הנאצית כגוף כל-יכול ואת האוכלוסייה כחברה אמורפית הנתונה לדיכוי בלא יכולת תגובה. על סמך התמונה ההיסטורית הזאת הוסבר היעדר ההתנגדות למשטר – המדינה הנאצית הייתה לכאורה מדינת משטרה שמנעה מן היחיד כל אפשרות לחלוק על מדיניותה, ועל אחת כמה וכמה להתנגד לה.¹

בעשור האחרון החל תהליך דה-מיסטיפיקציה של הגסטפו על-ידי בדיקה מחדש של התמונה הזאת. המחקרים שהתפרסמו בעשור הזה גילו שהאוכלוסייה הגרמנית התנדבה לסייע למנגנוני הדיכוי, ובכלל זה ברדיפת היהודים. על-פי הגישה החדשה לא דמה הגסטפו לא לקג"ב הסובייטי, לא לסקוריטטה הרומני ולא לשטאזי המזרח גרמני; הגסטפו היה מנגנון שהגיב יותר משיזם. הוא סבל באורח מתמיד ממחסור בכוח אדם ומכאן שלא החזיק סוכן חשאי בכל פינת רחוב. אדרבה, מאחר שלא היו לו די מרגלים לצרכיו נאלץ לסמוך על שיתוף פעולה של האוכלוסייה כמקור למידע וכבסיס לפעולות השיטור. שיתוף פעולה עם הציבור הגרמני היה בנמצא ובזכותו נעשתה החברה הגרמנית לחברה שמפקחת על עצמה (Self-Policing Society).²

ספרו של אריק ג'ונסון הוא מחקר במיקרו-היסטוריה, מקרה מבחן של שלוש ערים באזור הריינלנד: קלן (Cologne), קרפלד (Krefeld) וברגהיים (Bergheim), שמשלב במגמת הרוויזיה של חקר הגסטפו. מקורו של הספר במיזם מחקרי שנמשך שש שנים ונבדקו בו כ-1,100 תיקים מארכיון הגסטפו בקלן ומבתי המשפט המיוחדים שהקימו הנאצים נגד מי שנחשדו כאויבי המשטר. רוב הנאשמים בעברות פוליטיות – ובעברות הקשורות לפגיעה בביטחון המדינה בזמן המלחמה – הופנו כידוע לבתי המשפט

¹ Edward Crankshaw, *Gestapo: Instrument of Tyranny* (London: Putnam, 1956); Jacques Delarue, *Histoire de la Gestapo* (Paris: Fayard, 1962); Arnold Roger Manvell, *SS and Gestapo: Rule by Terror* (London: Macdonald, 1970); Heinz Höhne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS* (New York: Ballantine, 1977)

² Robert Gellately, *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy 1933-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1990) and idem, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany* (New York and Oxford: Oxford University Press, 2001); Gisela Diewald-Kerkmann, *Politische Denunziation im NS-Regime oder die kleine Macht der "Volksgenossen"* (Bonn: J.H.W. Dietz, 1995); Gerhard Paul and Klaus Michael Mallmann, eds., *Die Gestapo: Mythos und Realität* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995), and idem, eds., *Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg. "Heimatfront" und besetztes Europa* (Darmstadt: Primus, 2000)

המיוחדים שהידוע מביניהם היה ה- Volksgerichtshof בברלין של שר המשפטים רולנד פרייזלר (Roland Freisler)³.

לביסוס מסקנותיו חקר ג'ונסון גם חומר ארכיוני מן השימועים של הוועדות לדה-נאציפיקציה ובתור השלמה קיים ראיונות עם בני הזמן – ניצולים, גרמנים מן השורה ופקידי גסטפו. לצורך מפעל תיעוד בעל-פה הפיץ בשנת 1993 משאל בין 300 תושבי העיר קלן, גברים ונשים שנולדו לפני 1929. כ-200 ענו על השאלון שנמסר להם ועם כמה מן המשיבים קיים ג'ונסון ראיונות, ואחר כך קיים גם ראיונות עוקבים (follow-up interviews).

מתוך הסתמכות על הבסיס האמפירי הזה ביקש המחבר לענות על כמה שאלות: מה היה כוח הכפייה של הגסטפו? האם השפיע הטרור על חיי היום-יום של האזרח הפשוט ואם כן, האם סבלה האוכלוסייה כולה או שמא הוגבל לקבוצות ספציפיות? ג'ונסון אכן מיטיב להראות שכוח הכפייה של הגסטפו על החברה הגרמנית היה מועט. אין הוא מכחיש שהיה טרור, אך לטענתו הוא לא השפיע על הגרמני מן השורה. הגסטפו לא השליט, או לא רצה להשליט, אווירה של אימה ולא כפה על הגרמנים ציות לפקודות, שתיקה והתקרנפות בשעה ששכניהם נאסרו, גורשו ונרצחו.

בדיקת ההלשנות מלמדת לדעתו על האווירה הסוציו פוליטית ששררה ברייך השלישי. מספר המלשינים היה נמוך יחסית – אחוז אחד או שניים מקרב האוכלוסייה כולה, וההלשנה שיקפה בדרך כלל מריבות בין שכנים ורק לעתים רחוקות היה לה רקע אידאולוגי או פוליטי. בסוגיה הזאת אפוא מסקנותיו של ג'ונסון עולות בקנה אחד כמעט עם אלו של חוקרים אחרים שעסקו בהלשנות כגון רוברט גלטלי, כריסטל ויקרט, אינגה מרסולק ואחרים.⁴ באשר לפרופיל המגדרי והגילי של המלשין הטיפוסי, מצא ג'ונסון שמדובר בדרך כלל בגברים בוגרים וחברי המפלגה הנאצית ופחות בנשים וצעירים. זוהי בוודאי מסקנה לא צפויה לנוכח הדעה שקנתה לה שביתה בציבור הרחב שצעירים קנאים בקרב הנוער ההיטלראי נהגו להלשין. במחקרו לא מצא ג'ונסון גם שום מקרה של ילדים שהלשינו על הוריהם.

הטרור, טוען ג'ונסון, לא נתפס בתור איום אלא כמכשיר ששירת את האינטרסים של האוכלוסייה, ובייחוד את הצורך בביטחון אישי ובהשתייכות לקהיליית הגזע (Volksgemeinschaft). בעזרת טבלאות סטטיסטיות הוא מראה שהדיכוי היה סלקטיווי ולא פגע ברוב החברה הגרמנית, שכן הגסטפו התמקד בפגיעה באויבים מוגדרים: ראשית כל השמאל הפוליטי והיהודים ובמידה פחותה יותר קבוצות דתיות וחברתיות, כעדי יהווה, כמרים קתולים ואוונגלים, הומוסקסואלים ואסוציאלים. בשנות המלחמה נוספו על הנפגעים מפעולות הגסטפו גם עובדי כפייה שהובאו לגרמניה מן הארצות הכבושות. מדגם אקראי של חקירות של הגסטפו בקרפלד מראה, למשל, שיותר ממחצית הנחקרים והנענשים נמנו עם שלוש קבוצות:

Hans-Joachim Wolfgang Koch, *In the Name of the Volk. Political Justice in Hitler's Germany* (London: Tauris, 1989); Richard J. Evans, *Rituals of Retribution. Capital Punishment in Germany 1600-1987* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1996)

⁴ Gellately, *Gestapo and German Society*; Christl Wickert, "Popular Attitudes to National Socialist Antisemitism: Denunciations for 'Insidious Offenses' and 'Racial Ignominy,'" in David Bankier, ed., *Probing the Depths of German Antisemitism* (New York, Oxford, Jerusalem: Beghahn and Yad Vashem, 2000), pp. 282-295; Inge Marssolek, et al., eds., *Denunziation. Historische, juristische und psychologische Aspekte* (Tübingen: Edition Diskord, 1997)

יהודים, פעילי שמאל ואנשי כנסייה, וברור לגמרי ששלוש הקבוצות האלה היוו אחוז קטן מאוכלוסיית האזור.⁵ טבלה אחרת על תוצאותיהם של המקרים שהוגשו לבתי המשפט המיוחדים מלמדת על שיעור גבוה של תיקים שנסגרו מבלי שנפתחו הליכים פליליים נגד הנאשמים שלא נמנו עם אחת הקבוצות שנזכרו: יהודים, פעילי שמאל, דיסידנטים דתיים או סוטים חברתיים.⁶ עם פרוץ המלחמה הורע מצבם של היהודים, אך רוב הגרמנים, מתוך הודאתם הם בראיונות שערך ג'ונסון, לא פחדו מן הגסטפו, אדרבה – הם רקדו לצליל מוסיקת ג'ז שהייתה אסורה, האזינו לשידורי הבי בי סי בהסתר או הפיצו בדיחות על המשטר.

אמנם, נאשם שהובא לפני בית המשפט העממי של רולנד פרייזלר חויב כמעט תמיד בפסק דין מוות. מאז הוקם ביולי 1934 ועד ההתנקשות בהיטלר ביולי 1944 דן בית המשפט הזה למוות למעלה מ-5,000 בני אדם, אך לא כך היה בבתי משפט מקומיים. ג'ונסון מראה שבבתי המשפט שחקר נסגרו רוב התיקים מבלי שהגיעו כלל לדיון משפטי, או שהנאשמים קיבלו עונשים קלים. הראיונות והשאלונים שהפיץ אישרו שרוב הגרמנים חשו שיכלו להתלונן באורח פרטי, להתבדח על חשבון הנאצים, להאזין באורח בלתי לגלי לשידורי הרדיו של הבי בי סי וכיוצא באלה עברות מבלי לחשוש לעונש חמור. כלומר, נאמנותם ושתיקתם של הגרמנים לא נבעו מפחד שילשינו עליהם. אם לא היו משותקים מפחד, מדוע לא מצאו את האומץ למחות על הפגיעה במיעוטים בארצם ועל רצח מיליוני יהודים באירופה הכבושה?

התשובה לשאלה הזאת קשורה, לדעתו של המחבר, לעובדה שפחות מאחוז אחד מקרב האוכלוסייה הגרמנית הרגילה נחקרו בידי הגסטפו, והללו היו, כאמור, יהודים, פעילים פוליטיים, דיסידנטים דתיים וסוטים חברתיים. לדבריו נעשתה מעין עסקת פאוסט בין הנאצים לאוכלוסייה הגרמנית – האוכלוסייה העלימה עין ממה שעוללו למיעוטים הנרדפים, שתקה לנוכח הידיעות על הרצח, ובתמורה העלימו הנאצים עין מעברות קטנות של הגרמני הרגיל.

ספרו של ג'ונסון קריא מאד; השפה רהוטה והוא רווי דוגמאות המקלות על הנרטיב השוטף. הספר עשיר בטבלאות, הערות וביבליוגרפיה המשרתות את הקורא. מבחינת תרומתו למחקר, הספר בחלקו יש בו משום אישור והרחבה של מה שכבר ידוע לנו על ידיעות על ההשמדה שנפוצו בקרב הציבור הגרמני, ובחלקו יש בו חידושים מחקרניים מעניינים. נראה שג'ונסון הוא הראשון, למשל, שערך בדיקה שיטתית של תעתיקי שידורי הבי בי סי בשפה הגרמנית השמורים בארכיון הרדיו הבריטי ברדינג כדי לבדוק מה שודר על רצח יהדות אירופה. ואכן, בזמן המלחמה שידרה התחנה בשפה הגרמנית פעמיים ביום בין רבע שעה לחצי שעה ומקצת שידוריה כללו ידיעות על השמדת היהודים. ברור שהתעתיקים האלה מלמדים על מדיניות השידור של הבריטים ולא על מידת הקליטה של הידיעות בידי הגרמנים, ועם זאת כמה יומנים של בני התקופה בגרמניה מלמדים שהשידורים נקלטו ומקצת המאזינים האמינו לידיעות על רצח היהודים.⁷

⁵ The Krefeld Gestapo's Caseload 1933-1939, Table 7.1, p. 285

⁶ Ibid., Outcome of Krefeld Gestapo Cases, by Category of Defendant, 1933-1945. Table 9.1, p. 356

⁷ ראה למשל את היומנים של Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten: Tagebücher 1933-1945*, Berlin, 1995 (English version, *I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years, 1933-1945*, 2 vols. [London: Weidenfeld and Nicolson, 1998 and 2000], Translated by Martin Chalmers); Karl

ההסבר שג'ונסון נותן לקונסנסוס שהיה להיטלר הוא בוודאי יותר מתוחכם מזה שנתן דניאל גולדהאגן, אולם גם הוא אינו נקי מבעיות. ראשית, הנחת העבודה של ג'ונסון היא שהערים קלן, קרפלד וברגהיים מהוות מדגם שמייצג את המציאות ההיסטורית ששררה גם במקומות אחרים בגרמניה ולפיכך מותר להכליל את המסקנות שיוסקו מהן על גרמניה כולה. שלוש הערים שנבחרו הן אכן שונות זו מזו בגודלן, רמת העיור והמבנה החברתי והכלכלי, אבל דומני שלא כולם יסכימו עם הנחת העבודה של המחבר שלפנינו מדגם מייצג. שכן אין במשתנים האלה של עיר גדולה, בינונית וקטנה כדי להפוך את האזור למדגם מייצג, ובוודאי שלא במה שנוגע ליחס כלפי היהודים, בעיקר בשל הייחוד הפוליטי והדתי של אזור הריינגלנד שהיה שונה מהותית מאזורים אחרים בגרמניה. אזור חבל הריין הוא קתולי ברובו המכריע ובעל מסורת ליברלית חזקה יותר מאזורים אחרים בגרמניה. כמו כן הערים שנבחרו הן בעלות אוכלוסייה יהודית קטנה יחסית ובשאלות של יחסה של האוכלוסייה כלפי היהודים יהיה אפוא קשה להחיל את המסקנות שיוסקו משלוש ערים פרובינציאליות על מרכזים כברלין, פרנקפורט או המבורג.⁸

באשר לבסיס התיעודי של עבודתו, תמוה בעיני שהמחבר אינו מתייחס כלל ל"דוחות המצב" של הס"ד, של מושל המחוז (Regierungspräsident) ושל תחנת הגסטפו בקלן או של נשיא (Oberpräsident) פרובינציית הריין. מן הראוי היה לעמת את התמונה שעל יחסי משטר-אוכלוסייה העולה מן החומר הזה עם זו העולה מן התיעוד של ג'ונסון, גם אם התמונות דומות ולא כל שכן אם יש סתירות ביניהן.

בעניין הקונסנסוס, נראה לי שג'ונסון המעיט מערך מנגנוני הדיכוי והעריך הערכת יתר את שיתוף האוכלוסייה. ראשית, קונסנסוס אין משמעותו שהכל קיבלו מה שקבעו היטלר ומרעיו, ושנית, הקונסנסוס היה נזיל ולא קבוע. ייתכן מאוד שהמשטר זכה לתמיכה כשתקף מיעוטים בלתי רצויים. הדעת נותנת שמסעות נגד זרים ואסוציאלים, צוענים, גנבים ואלכוהוליסטים זכו לתמיכה והמלחמה בזנות, בהומוסקסואלים ובשוטטות התקבלו בחיוב ועזרו ליצירת קונסנסוס עבור היטלר. מתקבל גם על הדעת שעד שהפנים הציבור הגרמני את משמעות המפלגות הצבאיות ב-1943 לא נזקקו הנאצים לטרור כדי לייצב את המשטר וליהנות מקונסנסוס. נראה שהמחבר צודק בקביעתו שלולא ההסכמה, ולעתים תמיכתם של הגרמנים, לא היה היטלר מסוגל לבצע את הרצח ההמוני של יהודי אירופה. אך נראה שאין המחבר מוכיח זאת והוא מסיק מסקנות מן השתיקה בבחינת (Argumentum ex silentio). תזת הקונסנסוס סובלת מבעיה מתודולוגית בסיסית שאינה נפתרת כראוי בידי המחבר. היא מבוססת בחלקה הגדול על

Duerkefalden, "Schreiben, wie es wirklich war," *Aufzeichnungen Karl Duerkefaldens aus den Jahren 1933-1945*, edited by Herbert and Sibylle Obenaus, (Hannover: Fackeltraeger, (1985 David Bankier, *The Germans and the Final Solution. Public Opinion under Nazism* (Oxford: Blackwell, 1995), pp. 113ff; השנייה, "יד ושם-קובץ מחקרים כ"ה, עמ' 49-75.

⁸ על היחס כלפי היהודים במקומות שונים בגרמניה ועל השאלה בדבר מידת התפשטותה של האנטישמיות ראה את תפיסתו של Oded Heilbronner, "The Role of Nazi Antisemitism in the Nazi Party's Activity and Propaganda: A Regional Historiographical Study," *Leo Baeck Institute Year Book*, 35 (1990) pp. 397-439 לעומת זאת ראה יעקב בורוט, "האנטישמיות באתרי נופש בגרמניה של תקופת ממשלת ויימר", *יד ושם-קובץ מחקרים כ"ח, עמ' 5-40*.

בדיקת נכונותה של האוכלוסייה הגרמנית להלשין. העובדה שרק אחוז אחד מן הציבור התנדב להלשין קשה ללמוד ממנה על נכונותה של אוכלוסייה שלמה לשתף פעולה.

הספר לוקה גם בדיון בדמותם של קציני הגסטפו. ג'ונסון משרטט את דיוקנם של מפקדי התחנה והממונה על הדסק היהודי של תחנת הגסטפו בקלן ומגיע למסקנה שאנשי הגסטפו לא היו גרמנים רגילים. המסקנה הזאת אינה עולה בקנה אחד עם הסטטיסטיקה שהוא עצמו ערך, שהרי לפי הנתונים שלו היו רוב אנשי הגסטפו בדרגות הביניים והנמוכות בקלן ובקרפלד לפני עליית הנאצים אנשי משטרה מקצועיים, בעלי תפקידים באורפ"ו ובמשטרה הפלילית. עם הקמת המשטרה הפוליטית התנדבו לשרת בה ועברו אימונים בבית-הספר לשוטרים שבברלין-שרלוטנבורג. כאן ראוי לציין שמחקר שערך הולגר ברשל (Holger Berschel) על תחנת הגסטפו בדיסלדורף הגיע למסקנה דומה לאמור, רוב אנשי הגסטפו בדיסלדורף היו שוטרים מקצועיים ולא פקידים שהביאו הנאצים.⁹ ייתכן שיש להבחין בין מפקדי התחנות שהובאו בידי הנאצים ובין פקידים בדרגות ביניים ובדרגות נמוכות שהיו אנשי משטרה מקצועיים עוד מימי רפובליקת ויימר.¹⁰

ואשר לסוגיית הטרור וכוח האדם – אמנם נכון שלא הופעל טרור ישיר, אך יש לזכור שלא הייתה זאת חברה פתוחה. ראוי לקחת בחשבון שמנגנון הדיכוי לא פעל רק באמצעות אנשי גסטפו. פיקוח מתמיד הופעל על האוכלוסייה בידי כשני מיליון פעילי מפלגה זוטרים (Blockwart) שאספו כספים, דאגו שהבתים יהיו מקושטים בסמלי המפלגה ודיווחו על התנהגות ראויה של האוכלוסייה. התיאור הזה מתקשר למסקנה שהציבור הגרמני היה חופשי לעבור עברות קטנות כל עוד אפשר לנאצים לנהל את מלחמתם. זוהי תזה פרובוקטיבית מאוד וזקוקה לבסיס עובדתי איתן יותר. ראשית, על התנהגותה של האוכלוסייה לומד ג'ונסון מראיונות ולא מתייעוד בן הזמן והסתמכותו על העדויות שגבה הן מן הנאצים והן מגרמנים רגילים היא נאיווית ולא ביקורתית דיה. גם התזה שהאוכלוסייה שתקה לנוכח הפגיעה באנשי שמאל כחלק מעסקת פאוסט נראית תמוהה. הרי אין מדובר כאן בפגיעה במיעוט מבוטל כמו היהודים או עדי יהווה, או סוטים חברתיים כהומוסקסואלים או אלכוהוליסטים, אלא בפעילי איגודים מקצועיים, בקומוניסטים וסוציאליסטים, שלא היו מיעוט מבוטל אם ניקח בחשבון שלמפלגה הסוציאל-דמוקרטית ולמפלגה הקומוניסטית יחדיו היו לפני עליית הנאצים לשלטון כ-13 מיליון מצביעים.

ועם זאת אין בהערות האלה כדי לגרוע מערכו של הספר המעניין והמאלף שתורם להרחבתו ולהעמקתו של הידע על מנגנון הטרור הנאצי ויחסיו עם האוכלוסייה הגרמנית.

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, ל', ד' זילברקלנג (עורך), יד ושם, תשס"ב, עמ' 341-348.

⁹ Paul and Mallmann, *Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg*

¹⁰ האפשרות הזאת נתמכת בממצאיו של מיכאל וילט (Michael Wildt) על ה-RSHA ראה: *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes, Habilitation (Universität Hannover: m.s., 2001)*